

Teologi for voksne. Ribe Stift

Tro og tænkning, - systematisk teologi. Middelalderens teologi

Erling Kristensen 2/3-22. Revideret 24/2-23

Disposition

Overblik: hvad vil jeg sige noget om, - min tilgang og min disposition

Indledning: Tro og tænkning, - den systematiske teologis hovedtemaer

Augustin

Skolastik:

Anselm af Canterbury

Pierre Abelard

Thomas af Aquino

Klosterfromhed

Mystik

Middelalderens kirkemusik og kirkesang,
- teologiens tjener og den vesterlandske musiks vugge

Reformbevægelser og figurer

På vej mod renaissance og reformation

Tillæg, div. uddybninger og kommentarer

Spørgsmål

Overblik

Hvad er emnet: Middelalderens teologi, dens tænkning over troen!

Indledning: Tro og tænkning, - den systematiske teologis hovedtemaer (hvoraf vi kun kommer ind på nogle af dem under middelalderens teologi):

Gud (gudsbegrebet)

Skabelse

Frelse (soteriologi)

Kristus (kristologi)

Mennesket (teologisk antropologi)

Helligånd (pneumatologi)

Kirkesyn (ekklesiologi)

Gudsriget og dets komme, nu og ved tidernes ende (eskatologi)

Bibelsyn

Etik

Augustin (354-430) 1

Teologi og filosofi, tro og fornuft:

“Tro for at du kan forstå” (credo ut intelligas)

Afgørende påvirkning fra Bibelen, især Paulus, kombineret med “nyplatonisk” græsk filosofi.

Frelseslære: Guds uforskyldte nåde til mennesket. Gennem Jesu død og opstandelse til nyt liv muliggøres også menneskets oprejsning. Men kun derigennem. Mennesket selv kan intet udrette. Det er alene ved Guds nåde i Kristus at mennesket kan frelses, - og det er Guds suveræne og uudgrundelige vilje.

Denne opfattelse fører Augustin over i sin særlige lære om arvesynden, og til hans lære om forudbestemmelsen (prædestinationen). - Se næste side

Augustin 2

Arvesynd og prædestination

Augustin udtænker følgende ræsonnement: Adam og Eva var oprindeligt skabt gode og retfærdige. Men samtidig havde de fået frihedens gave. Denne frihed brugte de imidlertid til at synde. Og gennem Adams og Evas syndefald er synden nedarvet til alle mennesker, og alle mennesker er dermed kommet ind under Guds vrede og fordømmelse.

Guds vrede er retfærdig, fordi alle mennesker “har syndet i Adam” og derfor fortjener den evige fortabelse. Og vreden er uundgåelig, fordi Adams og Evas børn “arver” synden, og derfor ikke længere er i stand til at rette viljen mod Gud.

På den baggrund forstår Augustin så Guds nåde som Guds nye og uventede og “urimelige” handling. Guds nåde bryder med arvesynden, og ved Helligåndens kraft sætter nåden mennesket i stand til atter at fæste lid til Gud og få del i frelsen.

Imidlertid er det ikke alle der får nådens gave. Nåden gives kun til dem, som Gud forud for skabelsen har besluttet sig for at frelse. Dermed må der følgerigtigt være to udgange på dette, den såkaldte “dobbelte udgang”, nemlig de, der efter Guds evige vilje frelses, og de der efter Guds evige vilje fortæbes.

Skolastik 1

Anselm af Canterbury (1033-1109)

“Jeg tror, for at jeg kan forstå” (*credo ut intelligam*),
Troen “Troen der søger forståelse” (*fides quarens intellectum*)

Tro og fornuft: Det lader sig gøre at fastslå trossætningernes fornuftsmæssige nødvendighed. “Jeg prøver nemlig ikke at erkende for at jeg kan tro, men jeg tror, for at jeg kan erkende”

Gudsbevis: Det “ontologiske” gudsbevis

Anselm vil bevise Guds eksistens uden at forudsætte noget andet end selve *begrebet* om Gud.: Det kan ikke benægtes at vi har et begreb om Gud. Begrebet om Gud er om et væsen, som er udstyret med alle fuldkommenheder (almagt, algodhed, alvidenhed, m.m.). - Det ligger i selve begrebet om Gud, at han ikke kan mangle nogen fuldkommenhed. - Hvis Gud ikke eksisterede, så ville denne ikke-eksisterende Gud ikke være det væsen, som gudsbegrebet er et begreb om; han ville nemlig mangle én fuldkommenhed: eksistens. - Men da begrebet om Gud er et begreb om et væsen med alle fuldkommenheder, må han nødvendigvis også besidde den fuldkommenhed at eksistere. - Guds eksistens er altså rent logisk indeholdt i selve begrebet.

Skolastik 2

Anselm (fortsat)

Frelsen, Forsoningslære (den objektive forsoningslære):

I skriftet “Hvorfor Gud blev menneske”(Cur Deus homo) vil Anselm vise (bevise) at Gud *nødvendigvis* måtte blive menneske (i Jesus).

Syndefaldet ved Adam og Eva var en krænkelse af Guds ære. En sådan krænkelse krævede - hvis ikke Gud blot som straf skulle udslette mennesket - en godtgørelse, en “satisfaktion”.

En sådan godtgørelse kan mennesket ikke yde, det kan kun Gud. Derfor bliver Gud menneske for at gøre det, som mennesket skulle have gjort.

Forsoningen skete altså ved at Jesus på korset stedfortrædende tog menneskehedens straf på sig og sonede *deres* synd *overfor* Gud. Derved bryder Gud ifølge Anselm altså det almindelige princip om at det er den skyldige selv (subjektet), der må være den der tager initiativet til at skabe forsoning. Det er jo *objektet* (Gud), der tager initiativet til forsoningen.

Skolastik 3

Pierre Abelard (1079-1142)

Tro og fornuft

Abelard kritiserer Anselm for at “overbelaste” fornuften: Det højeste vi kan nå er, at troens sætninger ikke strider mod fornuften.

Vi kan ikke fastslå trossætningernes nødvendighed. Vi kan kun gennem kritisk eftertanke og dialektisk fornuftsmæssig argumentation (se nedenfor) i vores læsning af Bibelen vise, om de kan forliges med fornuften eller ej. Strider de umiddelbart med fornuften er det, p.g.a. fornuftens begrænsede rækkevidde, ikke uden videre gyldig grund til at kassere dem (altså trossætningerne)

Dialektik

Dialektikken er en teologisk metode, som Pierre Abelard fremfor nogen udviklede. Dialektik er en logisk og dialogisk diskussions- og erkendelsesmetode. Den blev et afgørende hjælpemiddel i det teologiske arbejde og i universitetsstudierne.

Frelsen, Forsoningslære (den subjektive forsoningslære).

Det er *menneskets* efterfølgelse af Jesu forbilledlige kærlighedsoffer der skaber forsoningen.

Og derved *subjektet* der formidler Gud til at ophæve skellet mellem de to parter. Deraf navnet “den subjektive forsoningslære”.

Skolastik 4

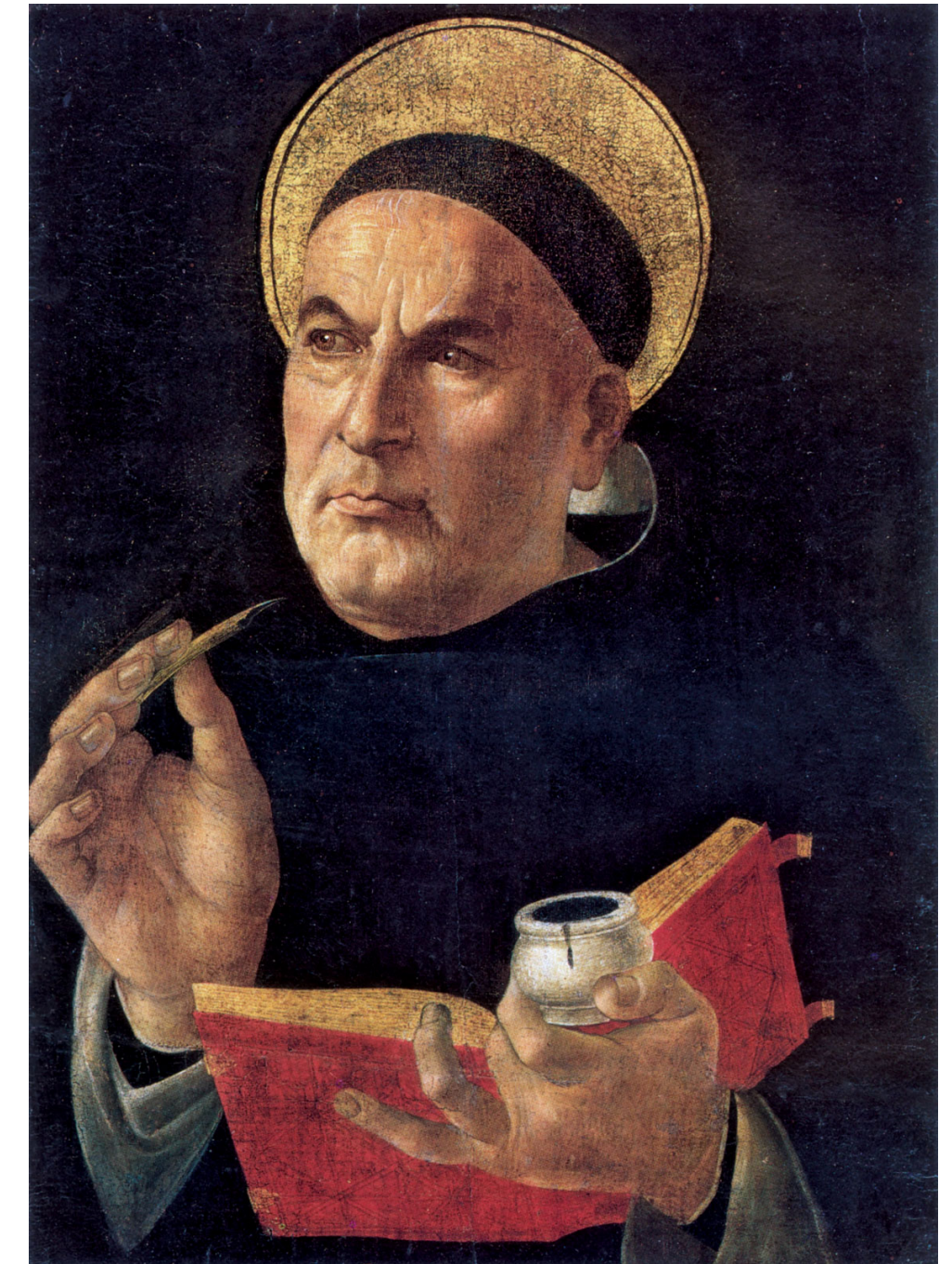
Thomas af Aquino (Thomas Aquinas) (ca. 1225-1274)

Gudsbegreb: Thomas bygger på Augustin, Aristoteles, teleologisk virkelighedsopfattelse, og at fornuften er troens tjener ikke dens modstander.

Thomas udnytter Aristoteles' filosofi til at give en sammenfattende fremstilling af kristendommen. Den aristoteliske opfattelse af virkeligheden er *teleologisk* (ordet kommer af det græske ord "telos", som betyder "mål"). Alting stræber nemlig ifølge Aristoteles efter at realisere det potentiale, det indeholder. En sådan realisering vil være et gode for det pågældende væsen, og derfor kan Aristoteles sige, at alting stræber efter det gode.

Denne teleologiske opfattelse kæder Thomas sammen med den kristne tanke om Gud som universets skaber. Gud, skaberen, styrer eller regerer hele universet efter sin evige lov. Som mål for sin styrelse eller regeren har han, at hele skabningen bliver forenet med ham. På den måde er Gud det ene gode, som alt stræber efter.

Det særlige ved mennesket er så i den sammenhæng, at det udmærker sig som skabning ved at være udstyret med *fornuft*.

Skolastik 5

Thomas af Aquino (fortsat)

Gud og skabelse (Gud og det moderne verdensbillede, Big Bang)

Den kristne skabelsesopfattelse er, at universet er *afhængigt af Gud til enhver tid*. Selvom universet ikke havde en begyndelse, er det stadig skabt af Gud. Det er ikke betinget af, at der var en bestemt tidslig begyndelse. Universet (skaberværket) eksisterer i kraft af Gud, det eksisterer ikke i kraft af en indre nødvendighed. Forsåvidt er universet (skaberværket) aldeles kontingent, d.v.s. det kunne ligeså godt ikke være der (ikke eksistere) som være der (eksistere). Guds eksistens er mulighedsbetingelsen for universets eksistens.

Det kristne skabelsesbegreb forudsætter ikke blot at Gud skaber universet ud af “intet” (creatio ex nihilo), men også at Gud til stadighed skabende opretholder det (creatio continua). F.eks. kunne det tænkes at universet altid havde eksisteret,- i så fald ville Gud fra et kristent synspunkt stadig være betingelsen for at dette univers blev opretholdt (skabt vedvarende = creatio continua).

Klosterfromhed

Alle katolske munke- og nonneordener har løfterne om fattigdom, kyskhed og lydighed til fælles, men bortset fra det er de meget forskellige

Bernhard af Clairvaux, cistercienserne:

Ora et labora!, - benediktinerordenens og cistercienserordenens valgsprog, der sammenfatter Benedikt af Nursias ca. 480-ca. 547 vigtige påbud om at forene bøn med praktisk arbejde

Mystik

Mystikken i middelalderen: For bl.a. Thomas af Aquino var den mystiske enhed med Gud den højeste religiøse erfaring, men den kan kun ske inden for kirken.

I løbet af middelalderen sker der en ændring, hvor mystikken vender sig bort fra kirken som institution. Og holdningen får i højere grad et individualistisk og personligt præg. Men en fællesnævner er tanken om enhed med Gud.

Mester Eckehart (1260-1331): Kritik af kirkens patent på gudsforholdet, og fremhævelse af Guds ubegribelighed, som kun kan tilnærmes ad mystikkens vej, og derfor også en kritik af en overdreven tiltro til fornuftens mulighed for at erkende Gud, jf følgende citat: *“Mestrene lærer, at Gud er et væsen, et fornuftigt væsen, der erkender alle ting. Men jeg siger: Gud er hverken væsen eller fornuft, og ej heller erkender han dette eller hint”*

Middelalderens kirkemusik og kirkesang, - teologiens tjener og den vesterlandske musiks vugge

(Lille musikeksempel evt. i pausen: gregoriansk sang og Hildegard)

Vi ved meget lidt om musikken i den tidlige middelalder før opfindelsen af nodeskriften. Det meste overleverede musikalske repertoire fra før 800 er den liturgiske musik fra den romersk-katolske kirke, den såkaldte gregorianske munkesang, opkaldt efter pave Gregor den Store (død 602).

Den gregorianske sang var enstemmig, uden harmonier og akkompagnement af instrumenter. Den blev sunget af munkekor ved klostrenes tidebønner og ved gudstjenester.

Det afgørende i vores sammenhæng: Troens og teologiens indhold kan ofte på en særlig stærk måde udtrykkes ved at blive båret frem af tonernes magi. Det gælder ikke mindst de sider af troen og mystikken, som unddrager sig det almindelige sprog i ord og skrift. Den rationelle forståelse i det talte og skrevne ord rækker ikke til at indfange Guds og verdens dybde, rigdom og storhed. Men hvor ordene og det rationelle ikke rækker, dér kan musikken åbne for en udvidet fornemmelse af det guddommelige. Og på den måde spiller middelalderens kirkemusik og sang en helt enestående rolle i at udtrykke centrale tanker i kirken og teologien.

Reformbevægelser, retninger og personer

Valdensere: (Grundlagt af Petrus Valdes 1170. Grebet af fattigdomsidealet. Forkyndte en bogstavelig efterfølgelse af Kristus. Lod dele af Bibelen oversætte til modersmålet. Omsorg for fattige og syge samt undsigelse af kirkens rigdom).

Wycliffe, ca. 1330-1384: (Bibelsyn, kirkesyn. Forkastede både pavedømmet og klostervæsenet, og afviste brødets og vinens forvandling (transsubstantiation) under nadveren. Hans kritik af samtidens kirke vandt genklang i England, og lollarderne oversatte inspireret af ham Bibelen til engelsk. Direkte inspiration for Jan Hus og husitterne i Bøhmen, og i 1500-tallet anså reformatorerne ham for et forbillede.

Lollarder: (Inspireret af John Wycliffe. Opponerede imod sider af den middelalderlige katolske kirke, f.eks. imod afladen, krævede en enkel kristendom baseret på Bibelen, som de oversatte til engelsk. Vendte sig mod pavemagten og den hierarkiske kirkeinstitution og hævdede, at ejendom og magt strider imod kirkens væsen)

Hus, ca. 1370-1415: (Inspireret af Wycliffe og grundlægger af husitterne i Bøhmen og inspirerede ligesom Wycliffe på flere områder Luther). Ligesom Wycliffe prædikede Hus imod afladshandel og kirkeligt magtmisbrug.

På vej mod renaissance og reformation

Menneskesyn under forvandling

Bibelsyn under forvandling

Tilbage til kilderne! “ad fontes” (både Bibelens originalsprog og den antikke, især græske, tænkning)

Kirkekritik (Erasmus, m.fl., men jf. også forløberne blandt reformbevægelserne, valdenserne, Wycliffe, lollarderne og Hus, - som tidligere omtalt)

Tillæg 1

Forsoningslære (objektiv, subjektiv, klassisk): Hele tre ting!?

I den tidlige kirke og hos Luther kan man finde, hvad der er blevet kaldt den “klassiske forsoninglære”, som var den fremherskende. Her ses forsoningen og frelsen mest *i lyset af Jesu sejr over fordærvmagterne, d.v.s. døden, synden og Djævelen.* - Jf. Aulén, 1930

Imidlertid må man sige, at alle disse elementer, altså den objektive, den subjektive og den klassiske forsoningslære, er til stede i Bibelen.

Måske er det mest rimeligt, at se dem som forskellige aspekter af de kristnes frelseslære (soteriologi), hvor det ene ikke - i hvert fald ikke nødvendigvis - udelukker det andet.

Tillæg 2

Apropos Augustin og arvesynden

Det var langt fra alle, hverken blandt kirkefædrene og senere teologer, der fulgte Augustin i hans lære om arvesynden og forudbestemmelsen med den dobbelte udgang.

I forlængelse af nogle af såvel kirkefædrene før og samtidig med Augustin og senere teologer og traditioner vil jeg give mit personlige bud på, hvordan talen om “arvesynd” giver mening også for kristne i dag:

Ideen om arvesynden eller arvesyndslæren er ikke en forkastelig ide eller lære, som vi blot skal kassere. Den kan for mig at se særdeles meningsfuldt forstås som et udtryk for den eksistentielle *erfaring*, at intet menneske kan leve sit liv uden at komme i konflikt og modstrid med sig selv, sit medmenneske og Gud (jf. f.eks. Kierkegaard og en hel del både før og efter ham).

I den forstand giver det mening at tale om at ethvert menneske er en synder, som har behov for Guds nåde og tilgivelse.